

TRIJUMF BURŽOAZIJE

ERIC HOBSBAWM, DOBA KAPITALA 1848—1875,

Biblioteka Povijesna istraživanja, Školska knjiga — Stvarnost, Zagreb 1989, str. 279.

Eric J. Hobsbawm pripada neveliku krugu onih prvaka evropske i svjetske historiografije koje zacijelo nije potrebno posebno predstavljati ni našoj historiografskoj ni široj intelektualnoj javnosti. Osnovana je naime pretpostavka da je prva manje-više dobro obaviještena barem o pojedinim djelima iz zaista i u kvantitativnom i u kvalitativnom smislu impresivnog opusa ovog historičara za kojega se mirne savjesti smije tvrditi da predstavlja rijetko jedinstvo goleme erudicije, minuciozne analitičnosti i iznimne sposobnosti generalizacije; druga ga pak zasigurno najbolje poznaje i pamti po njegovim relativno brojnim prilozima u našim kulturnim časopisima tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina. Napokon, tu je i u nas nedavno prevedeno »Doba revolucije«, djelo koje je, ubrzo nakon što se u ranim šezdesetim godinama bilo pojavilo pred britanskom čitalačkom publikom, postalo bestselerom, pretvorivši se tako u široko cirkulirajući obrazac socijalne historije shvaćene na način historije društva, na čemu je uostalom Hobsbawm svojedobno neumorno inzistirao. Naime, prihativši u osnovi stajalište Luciena Febvrea o tome da u okviru historije u biti nije moguće govoriti ni o kakvim granama, da je historija jedna i jedinstvena i da se kao takva definira kao »socijalna«, Hobsbawm se oštro suprotstavljao pokušajima da se socijalna historija konceptualizira kao još jedna posebna historioграфска disciplina koja bi u tematskom smislu pokrivala područje ljudske djelatnosti na prostoru što ga s jedne strane omeđuje ekonomija, a s druge politika. Smatrao je da se socijalna historija mora usmjeriti prema istraživanju društva kao cjeline. Drugim riječima, težio je tome da ona postane pristup, a ne da njezino ime bude sinonim za određeno područje istraživanja, što je bilo od izuzetne važnosti u vrijeme u kojem je historiji prijetila opasnost da se rastvori u ostalim društvenim znanostima i tako izgubi svoj integritet kao samostalna znanstvena disciplina. Tijekom cijelog svog dugogodišnjeg bavljenja poviješću Hobsbawm je ostao vjeran svom shvaćanju historije o čemu, između ostaloga, svjedoči i njegovo »Doba kapitala«.

»Doba kapitala« drugi je dio trilogije kojom je Hobsbawm nastojao obuhvatiti dominantne procese u evropskoj i svjetskoj povijesti u »dugom devetnaestom stoljeću«, tj. u razdoblju koje se proteže od sedamdesetih godina 18. stoljeća pa sve do prvoga svjetskog rata. U prvom dijelu, u već spomenutom »Dobu revolucije«, autor je problematizirao fenomen tzv. dvojne revolucije, britanske industrijske i velike francuske revolucije kao svojevrsne njezine nadopunc na razini politike. Prateći brojne promjene što ih je dvojna revolucija poticala na različitim područjima društvenog života utvrdio je da su se na prostoru sjeverozapadne Evrope u periodu između 1770. i 1848. oblikovala snažna žarišta iz kojih će u razdoblju koje slijedi otpočeti proces dinamične transformacije evropske i svjetske privrede i društva na principima kapitalizma. Izgradnja kapitalizma kao prvog svjetskog sistema koja se zahuktala u trećoj četvrtini 19. stoljeća, dakle u vremenu poslije povlačenja revolucionarnog vala koji je 1848. zapljusnuo Evropu pa do velike

svjetske ekonomske krize iz sredine sedamdesetih godina, temeljno je pitanje o kojem Hobsbawm raspravlja u »Dobu kapitala«, uvodeći nas preko njega u posljednji dio svoje trilogije, u »Doba imperija«, u kojem prati završnu fazu dugotrajnog, u mnogo čemu proturječnog, često veličanstvenog, ali ponekad izrazito mučnog, no iznad svega uvijek duboko impresivnog procesa konstituiranja kapitalističkog svijeta. Pratiti pojedine njegove etape i njihove brojne aspekte s Hobsbawmovom makrosintezom visoke razine u ruci znači upustiti se u privlačnu i poticajnu duhovnu avanturu, i to ne samo za historičare!

Trijumf buržoazije i svega onoga što uz taj pojam već uobičajeno povezuje-mo imao je u evropskim revolucijama 1848. »predigru« koja je nesumnjivo bila burna, ali za koju Hobsbawm ističe da nije bila posve u suglasju s razvojem koji je uslijedio između 1849. i 1875. Revolucije su naime propale, negdje prije negdje kasnije. Evropa se jednostavno pokazala nespremnom za ovaj pokušaj promjene revolucionarnim putem. U velikom dijelu revolucijom potresenog evropskog kontinenta buržoazija je, paralizirana strahom od eventualnog izbijanja socijalne revolucije, jednostavno odustala od namjere da svoj politički i ekonomski program provede odlučno, u potpunosti i pod svaku cijenu i priklonila se »strankama reda« i društvene stabilnosti. Ove su pak, pribojavajući se ne samo reprize 1848. nego još više toga da bi se ona mogla pretvoriti u još snažniji niz političkih i socijalnih potresa, nakon što su se konsolidirale, pokazale spremnima izići ususret nekima od zahtjeva srednjih slojeva. Reakcionarne pedesete, piše Hobsbawm, postale su tako period sistematske liberalizacije ekonomske sfere, ali i doba primjetnog puštanja liberalizmu poslovnih ljudi u oblasti prava i kulture. U političkom smislu, one su vrijeme rekonstrukcije predrevolucionarnih režima i općeg skretanja »udesno«, što se odnosi i na umjerene liberale i na radikalne demokrate, premda kod ovih drugih to skretanje u cjelini uzev nije bilo tako izrazito naglašeno. Razdoblje dvojne revolucije time je bilo završeno; politička se revolucija povukla a industrijska je nastavila napredovati što je u povijesti poslije 1848. omogućilo »nesimetričan« razvoj koji ništa ne može tako dobro ilustrirati kao činjenica da su na čelu pobjedničkog buržoaskog poretka, u vrijeme njegova najvišeg uspona, u Njemačkoj stajali duboko reakcionarni pruski plemići, u Velikoj Britaniji zemljoposjednička aristokracija a u Francuskoj »imitacija cara« u liku Napoleona III!

Međutim, zaključak da je revolucija 1848. propala zato »što se pokazalo da nije presudan sukob između starih režima i ujedinjenih snaga napretka već između poretka i socijalne revolucije« ipak ne vrijedi u potpunosti u onom dijelu revolucionarne zone u kojem se revolucijom rješavalo prije svega pitanje mogućnosti nesmetane nacionalne afirmacije. Revolucije koje su ustvari bile vrhunci nacionalnih pokreta slomljene su ponajviše zbog nepovezanosti tih pokreta, zbog njihove međusobne suprotstavljenosti, ali i zbog slabosti da se odupru intervenciji stranih sila.

Iako su revolucije slamanе jedna za drugom, one su bile ishodište niza promjena u razdoblju koje je uslijedilo. S obzirom na velike razlike u društvenim i ekonomskim strukturama u pojedinim dijelovima Evrope, te su promjene bile vrlo različita značaja, no zajedničko im je bilo da su omogućile kraj tradicionalnog društva koje je bilo organizirano hijerarhijski i koje je funkcioniralo na principu privilegija.

Raspravljavajući o revolucijama 1848. Hobsbawm posebno podvlači činjenicu da one nisu bile samo revolucije srednjih slojeva nego i revolucije radne sirotinje, revolucije masa. No unatoč činjenici da radni slojevi u njima vrlo intenzivno sudjeluju, ginući na barikadama, unatoč tome što su siromašenje i kriza koja je pretходила 1848. u njima održavali revolucionarno raspoloženje koje je po mnogo čemu

bilo snažnije nego što je bilo ranije ili što će biti kasnije, radna sirotinja ni u brojanom ni u organizacijskom smislu nije bila u stanju utjecati na zbivanja.

Polet u ekonomiji koji je uslijedio poslije 1850. Hobsbawm objašnjava jeftinim kapitalom i ubrzanim rastom cijena. Relativno jednostavna formula da veličina ekonomskog rasta ovisi o konkurentnom privatnom poduzeću, mogućnosti kupnje svih faktora proizvodnje na najjeftinijem a prodaji proizvoda na najskupljem tržištu poticajno je djelovala na porast različitih investicija, uključujući i one inozemne. Tako je primjerice Velika Britanija između 1850. i 1875. u inozemstvu uložila impresivnu svotu od otprilike 750 milijuna funti! Širenju svjetske trgovine daleko izvan dotadašnjih okvira pogodovala je i stabilizacija monetarnog standarda nakon otkrića zlata u Kaliforniji, Australiji i drugdje. U razdoblju između 1850. i 1870. svjetska trgovina porasla je u odnosu na prvu polovinu stoljeća za 260%, što možda najbolje ilustrira dinamiku rasta kapitalizma. Širenje svjetske trgovine bilo je dakako ponajprije u interesu onih zemalja koje u to vrijeme prolaze kroz razdoblje ubrzane industrijalizacije. Što se tiče industrijalizacije, Hobsbawm upozorava na to da statistički podaci o proizvodnji ugljena, željeza i parne energije nesumnjivo svjedoče o nastupu industrijskog doba na vrlo širokom prostoru, ali da je proces industrijalizacije u cjelini uzev bio prilično neujednačen, što vrijedi čak i za velika industrijska središta. Zato se do početka sedamdesetih godina industrijska privreda uspjela razviti samo u manjem broju zemalja. Silan ekonomski napredak poslije 1850. ne bi međutim bio moguć da nije bio popraćen sistematskim uklanjanjem različitih institucionalnih zapreka proizvodnji, poduzetništvu i uopće svemu što je poticalo poslove i donosilo brzu i višestruku dobit. Korjenita liberalizacija ekonomskog života prisutna je i u onim sredinama u kojima je inače svaki politički liberalizam sustavno ugušen. Trijumf ekonomskog liberalizma podrazumijeva ukidanje zakona koji su potjecali još iz srednjeg vijeka ili iz razdoblja merkantilizma a koji su na različite načine sputavali privatno poduzeće. Paralelno s tim, izvršene su korekcije u oblasti radnog i trgovačkog prava, a ublažene su i brojne druge mjere kojima je država intervenirala u privredni život, primjerice protekcionistička politika pojedinih zemalja.

Promjene u sferi privređivanja imale su dakako i snažan refleks na različita društvena pitanja. Među najznačajnije društvene posljedice Hobsbawm ubraja porast broja zaposlenih te rast njihova standarda koji je bio moguć zbog visokih profitnih stopa. Podizanje nadnica bitno je pridonosilo održavanju socijalnog mira koji nisu uspjela narušiti ni povremena poskupljenja osnovnih živežnih namirnica, u prvom redu kruha. Period prosperiteta i socijalnog mira pokazao se i kao vrlo važan politički činilac: vlade restauriranih monarhija mogle su se u miru konsolidirati, oslanjajući se pritom na sve veću vojnu moć koju im je garantirala industrijalizacija.

Povezivanje svijeta u »cjelinu povezanu neprekidnim aktivnostima«, od onih ekonomskih, preko administrativnih, političkih pa sve do kulturnih, velikim se dijelom temeljilo na snažnu razvoju komunikacijskih sredstava čije su glavne odlike bile brzina, točnost i veliki kapaciteti u pogledu prijevoza robe i ljudi.

Sredinom 19. stoljeća počinje intenzivna izgradnja željezničkih pruga u Evropi, u Americi, ali i u nekim drugim dijelovima svijeta, između ostaloga u Aziji, Africi i Australiji. Iako porast željezničkog prometa do 1875. upućuje na to da je željeznica postala prvorazrednom »pokretnom silom industrijskog svijeta«, u periodu 1850—1875. ona je ipak još uvijek bila uglavnom samo nadopuna međunarodnoj trgovačkoj mornarici, u kojoj su jedrenjake polako stali istiskivati parobrodi.

U tehnološkom smislu najznačajnije komunikacijsko sredstvo bio je svakako električni telegraf koji je omogućio brzinu u komunikacijama koja nije imala presedana. Starost vijesti koje su u određeno središte stizale iz raznih dijelova svijeta.

ta gotovo istodobno počela se mjeriti satima ili čak minutama, što je izvanredno ubrzalo reakcije na zbivanja, i to ne samo u međusobno dobro povezanim dijelovima svijeta nego i u geografski udaljenim i još uvijek relativno izoliranim područjima. Vijesti o nalazištima zlata na zapadnoj američkoj obali koje su se proširile tijekom 1849, ne samo što nisu ravnodušnima ostavile stanovnike onih zemalja iz kojih su u SAD već tekli snažni migracijski tokovi nego su pokrenule i Kineze, dotada uglavnom nezainteresirane za zbivanja izvan »središta svijeta«.

Ukratko, čovjek je učio misliti i djelovati u svjetskim razmjerima. Međunarodna i međujezična standardizacija kulture, koja je otpočela s međunarodnim prihvaćanjem ekonomskih i tehnoloških obrazaca, olakšavala je globalizaciju iako ne onoliko koliko bi to čovjek možda mogao očekivati. Brojni su bili razlozi zbog kojih je ona išla prilično sporo, a jedan od svakako najvažnijih bila je pojava novih nacija koje su afirmirale vlastiti jezik i kulturu. Međutim, ujedinjenje svijeta nije bio proces lišen nevolja, osobito ne u ekonomiji. Stvaranje svjetske ekonomije u kojoj su svi dijelovi međusobno tako povezani da poremećaj u jednom dijelu uzrokuje poremećaj u drugom ili pak dovodi do posvemašnje reakcije otvorio je prostor svjetskim ekonomskim krizama. Stare agrarne privredne cikluse koji su diktirali ekonomska kretanja smanjuju trgovački ciklusi, a posljedice toga vrlo su se dobro mogle primijetiti već 1857. kada je izbila prva moderna ekonomska kriza.

Posebnu pažnju Hobsbawm je posvetio problemima međunarodne i unutrašnje politike u periodu treće četvrtine 19. stoljeća. Polet kapitalizma što se osjetio poslije 1850. bio je 1857. privremeno usporen ekonomskom krizom. Iako ona nije bila posebno duboka, ipak je uspjela oživititi dotada gotovo potpuno zamrli politički život. Stara pitanja liberalne politike kao što su ustavne reforme, građanske slobode i nacionalno pitanje iznova su se našla pred evropskim vladama, što je samo dokaz da problemi koje je artikulirala revolucija nisu nestali. Oni su bili samo manje ili više vješto potisnuti, što se osobito odnosi na socijalno pitanje, čije se rješenje pokušava tražiti u općem ekonomskom prosperitetu, ubrzanju industrijalizaciji i povećanoj mogućnosti emigracije, dakle u otklanjanju neposrednih ali ne i temeljnih uzroka eventualnog masovnog nezadovoljstva.

Većina evropskih vlada u šezdesetim godinama našla se suočena sa zahtjevima umjerenih liberala i nešto radikalnijih demokrata, a ponegdje su im dodatnu glavobolju zadavale težnje radničkog pokreta koji se tek počeo oblikovati u modernom smislu i koji nije nosio nikakvo revolucionarno obilježje. Na političke pritiske ove vrste sve evropske vlade zapadno od Rusije odgovarale su popuštanjem liberalnim težnjama, što je posebno uočljivo u neparlamentarnim monarhijama, u Habsburškoj Monarhiji naprimjer, gdje dolazi do formiranja liberalno-konzervativnih koalicija. Evropski režimi shvatili su naime nužnost ekonomskih i političkih promjena. Zato se, naglašava Hobsbawm, bit politike evropskih vladajućih garnitura u šezdesetim godinama svodila na utvrđivanje optimalne razine promjena kako bi se sačuvala bit socijalnog sistema i političkih struktura. Promjene se stoga provode »odozgo«, a budući da nije postojalo ništa što bi bilo nalik na revolucionarnu opasnost, reforme nisu sa sobom nosile neki veći politički rizik. Razdoblje poslije 1848. bilo je i razdoblje promjena u međunarodnim odnosima. Iako ih karakterizira odsutnost međunarodnih sukoba većih razmjera, značenje tih promjena je veliko. Štoviše, autor potcrtava da one po značenju znatno nadmašuju promjene u unutrašnjoj politici. Političku kartu Evrope ponajprije je izmijenila pojava dviju novih država, Italije i Njemačke. Stvaranje Italije i Njemačke uvjetovalo je i teritorijalne i, što je možda još važnije, strukturalne promjene u svim evropskim zemljama izuzev Veliku Britaniju. Nadalje, golemu promjenu u međunarodnim odnosima uzrokovala je i činjenica da je Velika Britanija prestala biti jedina kapitalistička zemlja; njoj uz bok u tom vremenu staju Nje-

mačka, SAD i Francuska, a na Dalekom istoku i Japan. Pojava dviju velesila izvan evropskog prostora otvorila je mogućnost da eventualni međunarodni sukob poprimi razmjere svjetskog sukoba. S druge strane, stare evropske velesile, prije svega Francuska i Rusija, gubile su postupno svoj primat u Evropi.

Unatoč svim znatnim izmjenama u međunarodnoj politici, treća četvrtina 19. stoljeća nije se suočila s nekim osobito ozbiljnim narušavanjem ravnoteže snaga. Izuzme li se krimski rat u kojem ju je narušila Francuska umiješavši se u rješavanje »istočnog pitanja«, može se reći da je diplomatski sistem kao oblik komunikacije među velesilama uspješno funkcionirao, štiteći koliko je god to moguće političku ravnotežu. Ako i nije bilo većih međunarodnih sukoba, to ni pošto ne znači da je epoha ubrzanog razvoja kapitalizma protjecala bez oružanih sukoba. Osim krimskog i američkoga građanskog rata, to razdoblje pamt i niz drugih ratova. Bile su to međutim operacije manjih razmjera i uglavnom kratka trajanja, potaknute, barem kad je riječ o evropskom prostoru, političkim, a ne ekonomskim ciljevima. Odsutnost realne opasnosti od revolucije koji je manje-više vjerni pratilac većih sukoba hrabrila je evropske vlade da se sada češće nego prije koriste ratom kao političkim sredstvom.

Važnu sponu između evropske unutrašnje i vanjske, tj. međunarodne politike u vremenu između 1848. i 1875. Hobsbawm vidi u nacionalizmu, fenomenu koji upravo u tom periodu izrasta u povijesnu snagu globalnog značaja, snagu koja je u bitnom određivala političku svijest tadašnjeg čovjeka, zasjenjujući pritom nerijetko brojna druga vitalna pitanja, između ostaloga i socijalnu problematiku. Utjecaj nacionalnog pitanja na vanjskopolitičke odnose jasno je došao do izražaja već u revolucijama 1848. kada su artikulirani nacionalni zahtjevi koje je, s međunarodnog aspekta, moguće ocijeniti kao zahtjeve suparničkih nacija, dakle kao zahtjeve koji se međusobno isključuju. U periodu poslije 1848. ti zahtjevi, a oni se kreću u široku rasponu, od težnji za kulturnom autonomijom pa sve do inzistiranja na nezavisnosti koju bi garantirala nacionalna država, postupno se, na različite načine, realiziraju, no ta realizacija na planu međunarodne politike izaziva niz konfliktnih situacija. Prema autoru, one su zapravo izraz podijeljenosti tadašnje Evrope na »historijske« i »nehistorijske« nacije, tj. na nacije kojima se općenito priznaje pravo na nacionalnu državu i nacije kojima se to pravo ili odlučno uskraćuje ili se pak na nj gleda sa sumnjom. To je bilo uvjetovano tada uvriježenom predodžbom o tome da postajanje nacije kao kolektivnog individualiteta prije ili poslije nužno vodi stvaranju nacionalne države, pri čemu se smatralo da takvu državu mogu izgraditi samo »prave« nacije, dakle one zajednice koje su dovoljno snažne da stvore tzv. progresivnu državu, s vlastitim efikasnom privredom, oslonjenu na vlastitu tehnologiju, vojnu silu i državnu upravu. Kako je u najvećem broju slučajeva izgledalo da male nacije ne mogu stvoriti tu »progresivnu« državu, to se njima, u ime ideje napretka, ili negira njihov identitet ili se pak njihovi zahtjevi interpretiraju kao zahtjevi za regionalnom autonomijom. Samo u izuzetnim slučajevima njihove se težnje priznaju kao legitimne, no i tada se njihova realizacija odgađa, o čemu svjedoči slučaj Češke poslije 1848.

Proces formiranja nacije Hobsbawm nastoji lučiti od nacionalizma. Smatra naime da osnovni ideološki argument nacionalizma polazi od osjećaja izdvojenosti određene zajednice, tj. od svijesti o njezinu identitetu i ističe pravo tog kolektiviteta da nad njime ne vlada nijedan drugi kolektivitet, niti jedan drugi narod. Pritom izražava mišljenje da jezik, etnička srodnost, zajednička povijest, institucije i kultura vladajućih slojeva odnosno obrazovane elite ne sudjeluju ili bar ne sudjeluju nužno u oblikovanju te svijesti o zasebnosti te da prema tome nisu elementi nacionalizma. Upozorava također da se zahtjev za osnivanjem nacionalne države ne može poistovjetiti s nacionalizmom, o čemu govori slučaj Italije koja kao država u biti nije ujedinjena na osnovi nacionalizma. S druge strane, podvla-

či činjenicu da su nacionalni pokreti koji nisu išli za stvaranjem nacionalne države često bili izrazito nacionalistički. Njihov se nacionalizam manifestirao kao težnja prema manje ili više ambicioznim političkim promjenama koje su se, dakako, nastojale opravdavati interesima nacije. U prilog tome, drži Hobsbawm, svjedoči činjenica da nacionalizam nipošto nije specifičnost vezana uz nacije u nastajanju; nacionalizam je fenomen koji je imanentan i »historijskim« nacijama od kojih mnoge, u vremenu o kojem govorim, imaju svoju državu. Problem je međutim u razini njihove integriranosti; u trećoj četvrtini 19. stoljeća ni »prave« nacije, Francuska primjerice, nisu dokraja oblikovane, ujedinjene. Valjalo je, uz pomoć nacionalizma, stvoriti Francuze. Još je upečatljiviji primjer Italije: Massimo d'Azeglio rekao je 1860: »Stvorili smo Italiju. Sad moramo stvoriti Talijane!«

Male nacije, nacije u nastajanju, bile su, razumije se, još manje integrirane. U periodu 1848—1875. znatan dio njih tek stvara politički okvir kao nužnu pretpostavku uključivanja širih slojeva stanovništva u proces nacionalne integracije. Kod njih se tek počinju oblikovati organizacije liberalno-demokratskih srednjih slojeva, odnosno institucije koje mogu nametnuti nacionalno jedinstvo.

Poslije 1848. na političku se scenu polako uspinju i širi slojevi društva. Težnjama »običnog« čovjeka da utječe na upravljanje državnim poslovima pogodovao je ekonomski napredak i mogućnost društvene pokretljivosti koju mu je osiguravala jednakost u pravnom smislu. S druge strane, liberalizam kao ideologija i politička organizacija društva koja se temelji na njezinim zasadama kao i nacionalni pokreti koji ponekad nose demokratski naboj također su išli naruku razvoju demokratskih snaga. No unatoč tome, u većini evropskih zemalja, osim u Francuskoj, u pedesetim je godinama još uvijek bilo moguće izgurati mase iz političkog života.

Pitanje otvaranja političkog prostora za šire slojeve društva bilo je usko povezano s problemom demokratizacije političkog života. Bio je to, piše Hobsbawm, ponajprije problem gornjih srednjih slojeva koji, da bi održali svoj politički utjecaj, moraju pokušati osigurati podršku prije svega onog dijela buržoazije koji još uvijek ne participira u predstavničkom sistemu vlasti, ali i radničkih a ponegdje i seljačkih slojeva. Samo uz takvu podršku buržoazija je mogla predstavljati političku snagu. U periodu 1848—1875. buržoaziji je, globalno uzev, pošlo za rukom stvoriti oslonac kakav joj je bio potreban. Pritisak masa doveo je do duše do toga da se od liberala počinje odvajati radikalno (progresivno, republikansko) krilo, ali pravu opoziciju liberalima tada ipak predstavljaju samo konzervativne snage koje svoju političku poziciju nastoje izgraditi vežući se uz skupine čiji su interesi bili ugroženi politikom liberala, uključujući tu i mase sa čijim konzervativizmom ozbiljno računaju. Ukratko, na široke slojeve pogled sračaju i »lijeve« i »desne« snage, no niti jedna ne pomišlja na to da bi oni eventualno mogli igrati neku samostalnu ulogu. Prvi se protiv takve politike pobunio radnički odnosno socijalistički pokret koji se obnavlja u uvjetima brze industrijalizacije. Već poslije 1860. bilo je očito da se radnički pokret iz 1848. vratio na scenu jako na manje buntovan način.

Radnički pokret, i uopće pokreti koji su težili radikalnom preobražaju kapitalizma ili čak njegovu rušenju, teško su mogli doći do izražaja u vremenu u kojem je kapitalizam trijumfirao. To je vrijeme međutim u neku ruku ipak koristilo radničkom pokretu. Naime, buržoazija, opijena svojim očiglednim uspjehom i sigurna u sebe, prestala je najvećim dijelom strahovati od revolucije te je stoga mogla prihvatiti onaj radnički pokret koji nije ugrožavao njezin položaj.

U obnovi radničkog pokreta u šezdesetim godinama i u njegovu povezivanju sa socijalističkom ideologijom važnu je ulogu imala Internacionala. Riječ je, povlači Hobsbawm, o organizaciji koja nije bila izraz postojanja nekog pokreta koji bi bio marksistički, niti je sama organizacija bila takva; bila je to asocijacija me-

dunarodnog karaktera koja je okupljala mnoštvo ljevičarskih grupa koje je u prvom redu povezivala težnja da organiziraju radnike. Potičući sindikalni pokret koji je dospio u ruke socijalista, Internacionala je, smatra autor, bitno pridonijela tome da u većini evropskih zemalja radnički pokret polako izrasta u organiziranu, nezavisnu, socijalistički premda ne i revolucionarno, orijentiranu političku snagu. Najkraće rečeno, važnost Internacionala sastoji se u tome što je pomogla radničkom pokretu u pripremanju terena s kojega će nastupati u idućem razdoblju kada će kapitalizam biti u ozbiljnoj krizi. Utvrđujući idejni spektar evropske »ljevice« poslije 1848. Hobsbawm konstatira da je ona uglavnom nastavila živjeti s idealima iz 1848. Takve su većinom bile i njezine teorije o revoluciji, koje su sve polazile od iskustva iz 1848. No u njezinu je okviru još uvijek živjela i »stara ljevica«, hraneći se i nadalje intelektualnim nasljeđem francuske revolucije. Štoviše, u Pariškoj komuni ona će pokušati realizirati svoje ideale, no to će ujedno biti njezin posljednji trzaj. Za razliku od »stare ljevice«, utopijski socijalizam nije preživio 1848, a demokratski radikalizam pretrpio je određene promjene. U kontekstu analize idejnih strujanja na evropskoj ljevici Hobsbawm je osobitu pažnju usmjerio na anarhizam i na rusko narodnjaštvo, smatrajući ga pretečom pokreta u zaostalim zemljama u 20. stoljeću s jedne, kao i boljševizma s druge strane. Što se pak tiče revolucija poslije 1848. Hobsbawm smatra da su one, ukoliko se nisu utopile u umjerenom liberalizmu, imale uglavnom nacionalni značaj. Jedina socijalistička revolucija toga vremena bila je Pariška komuna. Ona je u cijelosti bila produkt socijalizma prije 1848, a jedino što je u njemu novo bila je težnja za sistematskom i radikalnom intervencijom vlade u privredu. Iako važnija kao simbol nego kao prijetnja buržoaskom društvu, Komuna je ipak bila odgovor na rast kapitalizma.

Izgradnja kapitalizma kao svjetskog sistema počivala je na brojnim integracijskim procesima. U razdoblju poslije 1848. svijet se globalizirao, postajući sve kompaktnijom cjelinom kako u oblasti ekonomskih tako i u domeni društvenih odnosa, a povijest, dotada uglavnom samo zbroj povijesti pojedinih užih cjelina, prerastala je neumoljivo u svjetsku povijest. No Hobsbawm nas upozorava da je takvo kretanje imalo i svoju drugu stranu, svoje naličje: ono je, ujedinjavajući, razjedinjavalo. Privredne i društvene strukture znatnog broja zemalja naime nisu im dopuštale da u njemu ravnopravno, samostalno i bez nametnutih ograničenja sudjeluju. Ekonomsko, tehnološko i vojno jačanje zemalja sjeverozapadne i srednje Evrope kao i zemalja u koje su se naseljavali njihovi emigranti stvaralo je na drugoj strani »svijet poraženih«. Izložen na milost i nemilost ekspanziji kapitalističke privrede, taj dio svijeta postupno je gubio mogućnost da odlučuje o svojoj sudbini. Formalno, tu je mogućnost poslije 1848. izgubio relativno mali broj zemalja budući da kapitalističke zemlje iz različitih razloga tada još uvijek nemaju neki osobiti interes za stvaranje kolonija. Međutim, nezavisnost onih zemalja koje nisu postale kolonije s vremenom je postala pukim prividom. Njihova inferiorna privreda tjerala ih je da slijede volju razvijenih dijelova svijeta. Suočene s kapitalističkim velesilama nerazvijene zemlje na različite načine pokušavale rješavati pitanje kako se postaviti prema prodoru stranih privreda i stranih civilizacija. Ta rješenja, a ona su se većinom kretala u trokutu što ga čine prihvaćanje, odbijanje i prihvaćanje, ali u ograničenoj mjeri, nisu međutim donosila uspjeh. Sudbine nekadašnjih portugalskih odnosno španjolskih kolonija u Latinskoj Americi, sudbina Indije, Egipta i Kine rječito o tome govore. Bilo je dakako zemalja koje su vrlo vješto iskoristile razvoj što ga je nametao sjeverozapad Evrope. Riječ je prije svega o SAD i Japanu, zemlji kojoj je pošlo za rukom ne samo to da susret sa zapadnom civilizacijom iskoristi u interesu vlastitog razvoja nego se u relativno kratkom roku svrstala u red razvijenih velesila.

Iznimnu pažnju Hobsbawm je posvetio industrijskom gradu i industrijskom poduzeću kao vanjskim simbolima kapitalističkog svijeta. U tom kontekstu razmatrao je i pitanje strukture radnog stanovništva, ističući da je riječ o skupinama koje se međusobno toliko razlikuju da je samo uvjetno o njima moguće govoriti kao o socijalnom sloju. Premda duboko podijeljen, taj dio društva ipak je na određeni način bio povezan. Povezivala ga je činjenica da je obavljao manualne poslove, osjećaj eksploatacije, sve veći i sve očigledniji jaz između bogatih i siromašnih, zajednički stil života i bliskost u shvaćanjima. Nasuprot njemu uzdizao se svijet buržoazije kojim se Hobsbawm također iscrpno bavi, ulazeći u njezin način života, mišljenja, ponašanja, u njezin sistem vjerovanja i vrijednosti za koje se zalagala. Riječ je također o vrlo heterogenom sloju, o skupinama koje je moguće definirati uzimajući u obzir ekonomske, političke odnosno socijalne kriterije. No i taj je sloj bio na određeni način povezan. Njegovo jedinstvo autor vidi u zajedničkim pretpostavkama, zajedničkim vjerovanjima i zajedničkim oblicima djelovanja. Na kraju pokušava odgovoriti na pitanje da li je buržoazija zaista bila vladajuća klasa ili možda ipak samo klasa gospodara. U vezi s tim naglašava da je, premda je nesumnjivo bila klasa gospodara, riječ o grupi koja ipak nije bila vladajuća klasa u onom smislu u kojem je to nekada bio sloj zemljoposjednika. Buržoazija je naime djelovala u okvirima državne vlasti i uprave, no moć koju je iz njih crpla ipak nije bila njezina vlastita moć. S druge strane, u razdoblju o kojem je riječ ona je uglavnom dijelila vlast sa starim političkim elitama, a potpunu kontrolu nad političkim kretanjima imala je u najboljem slučaju samo na nižim razinama vlasti. Ako i nije držala vlast u svojim rukama, buržoazija je imala nešto što je možda u određenim okolnostima mnogo značajnije nego sama vlast — imala je hegemoniju da utječe na realizaciju svog privrednog i političkog programa. Ta je hegemonija proizlazila iz jednostavne činjenice da nitko drugi tada nije imao alternativu ni u smislu političkog ni u smislu ekonomskog razvojnog koncepta. Zato joj se nitko, izuzev Katoličku crkvu u jednom trenutku, i nije ozbiljno suprotstavljao. Mogla je dakle nesmetano graditi svoj svijet, protežući ga na polje znanosti, kulture i različitih grana umjetnosti.

Teško je i uostalom prilično nezahvalno upustiti se u pokušaj posredovanja spoznaja koje nudi autor kao što je Hobsbawm. Svako njegovo poglavlje zapravo je monografija u malom. Nadam se međutim da će čitalac iskoristiti ovu informaciju kao poticaj da i sam uroni u bogatstvo činjenica, misli i poticaja koji se kriju u tih ciglih dvije stotine sedamdeset stranica teksta.

Mario Strecha

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.